

The background of the entire page is white, featuring several irregular, hand-drawn red ink splatters. One prominent splatter starts at the top left and extends diagonally across the upper half of the page. Another smaller splatter is located just below it on the left side. In the lower half, there are three vertical splatters: one on the left, one in the center, and one on the right, all extending from the bottom towards the middle of the page.

BorzoGallery

Armando

The patiently waiting paper

Armando

The patiently waiting paper

Het geduldige papier

Drawings Tekeningen, 1954-2018

BorzoGallery, Amsterdam in collaboration with the Armando Foundation

Introduction

Few artists are as multifaceted as Armando was: writer, poet, journalist, musician, boxer, sculptor, painter *and* draughtsman. However well-known Armando is in many of these disciplines, he is barely known as the fierce and impassioned draughtsman he was. Drawing undoubtedly is the most direct and primary form of the visual arts; the most introverted, too. That an artist such as Armando was an avid draughtsman is less widely known. He made many hundreds of drawings, a large number of which are part of the collection of the Kröller-Müller Museum.

A small, but nevertheless exceptionally beautiful collection of drawings from his artistic legacy are still held by the Armando Stichting, the foundation that administers his artistic legacy with admirable care. From this collection, we were able to curate a one-time selection for this exhibition.

We have deliberately chosen the drawing, a discipline in Armando's oeuvre that has been rather overlooked until now. Thanks to the pleasant and fruitful collaboration with the Armando Stichting, it has been possible to organize this exhibition and publish the accompanying catalogue. Special thanks to Sigrid Bruijtel and art historian Antoon Melissen certainly are in order here.

Amsterdam, September 2023
Paul van Rosmalen

Weinig kunstenaars zijn zo veelzijdig geweest als Armando: schrijver, dichter, journalist, musicus, bokser, beeldhouwer, schilder én tekenaar. Zo bekend als Armando is in veel van deze disciplines, zo weinig kennen we hem als de verwoede en gepassioneerde tekenaar. De tekening is ongetwijfeld de meest directe en primaire vorm in de beeldende kunst, de meest introverte ook. Dat juist een kunstenaar als Armando een fervent tekenaar was, is minder algemeen bekend. Vele honderden tekeningen heeft hij gemaakt waarvan in 2011 een groot aantal is ondergebracht in de collectie van het Kröller-Müller Museum.

Een kleine, maar niettemin bijzonder mooie collectie tekeningen uit zijn artistieke nalatenschap bevindt zich nog bij de Stichting Armando, de stichting die bewonderenswaardig zorgvuldig Armando's artistieke nalatenschap beheert. Uit deze collectie hebben we een eenmalige selectie mogen samenstellen voor deze tentoonstelling. Bewust hebben we gekozen voor de tekening, een discipline in Armando's oeuvre die tot nu toe nogal onderbelicht is gebleven.

Het is dankzij de prettige en vruchtbare samenwerking met de Stichting Armando dat deze expositie kan worden gehouden en de erbij behorende catalogus kan worden uitgegeven. Een bijzonder woord van dank aan Sigrid Bruijtel en kunsthistoricus Antoon Melissen is hier zeker op zijn plaats.

The patiently waiting paper Het geduldige papier

Armando's drawings tekeningen, 1954-2018

In 1954, a Dutch daily was adamant: 'Armando is especially a draughtsman, after all.'¹ The piece discusses Armando's gallery debut, at the Amsterdam gallery-artists' society Le Canard. On the first storey of the warehouse on Spuistraat in Amsterdam, founder Hans Rooduin exhibited Armando's latest drawings in pencil, gouache and chalk. They are vaguely reminiscent of the lyrical works of the École de Paris and the Cobra movement, but striking nonetheless for their powerful lines. Around 1950, Cobra, the optimistic 'island of dreams', took a darker turn, formally and thematically.² The graphic series *La guerre* (1951) by artist-poet Constant marked a definitive farewell to innocence and optimism. Armando said he was a great admirer of Constant and of his *La guerre* series in particular; 'I've always thought Constant was the best, the most zealous. I love obsessiveness.'³

The name Armando evokes associations with grand painterly gestures and imposing bronzes. And yet his drawings of the 1950s represent the germ of a multifaceted oeuvre. Armando was obsessed with drawing, up to his death in 2018. He was rarely without his sketchbook, and many of the subjects of his oil paintings from the 1970s and 1980s were preceded by series of drawings. Armando's subject matter is as poetic as it is idiosyncratic. It teaches us about the beauty of evil, the appeal of the *Furchtbar-Schöne* and the meaning of 'the place'. These subjects are closely associated with memories of the war years, especially about his youth in proximity to the former concentration camp Kamp Amersfoort. The worst thing he could be called, however, was a 'war painter', he once told me. Armando always opposed such interpretations: 'I am not a painter of memories'.⁴

In Armando's drawings of the late 1950s, we get a taste of a genuine sense of revolution, and also of the obsession, it seems, he had earlier admired in Constant's work. The lyricism of the previous years made way for the rugged, charged line. Some pencil drawings were deliberately made in the dark, a 'trick with which you try to forget everything you have learned'.⁵ It is a strategy reminiscent

Een Nederlands dagblad wist het in 1954 zeker: 'Armando is toch vooral een tekenaar.'¹ Het artikel besprak Armando's galeriedebuut, in de Amsterdamse galerie-kunstenaarsassociatie Le Canard. Op de eerste verdieping van het pakhuis aan de Amsterdamse Spuistraat toonde oprichter Hans Rooduin Armando's recente tekeningen in potlood, gouache en krijt. Het zijn werken die nog vagelijk herinneren aan de lyriek van de École de Paris en de Cobra-beweging, maar evengoed opvallen door hun krachtige lijnvoering. Cobra, het optimistische 'eiland van dromen', verdonkerde rond 1950 in vorm en thematiek.² De grafiekmap *La guerre* (1951) van kunstenaar-dichter Constant was een definitief afscheid van onschuld en optimisme. Armando zegt een groot bewonderaar te zijn geweest van Constant, en dan in het bijzonder van de *La guerre*-serie; 'Constant heb ik altijd de beste gevonden, de fanatiekste. Ik hou van bezetenheid.'³

De naam Armando roept associaties op met het grootse schilderkundige gebaar en imposante bronzes. En toch vormen zijn tekeningen van de jaren vijftig de kiem van zijn veelzijdige oeuvre. Armando was bezeten van het tekenen, tot aan zijn overlijden in 2018. Zelden was hij zonder schetsboekje op pad, en aan veel thema's van zijn oliedoeken van de jaren zeventig en tachtig gingen reeksen tekeningen vooraf. Armando's thematiek is even poëtisch als weerbarstig. Het leert ons over de schoonheid van het kwaad, de aantrekkingskracht van het *Furchtbar-Schöne* en de betekenis van 'de plek'. Deze thema's zijn nauw verbonden met herinneringen aan de oorlogsjaren, in het bijzonder met zijn jeugd in de nabijheid van het vroegere Kamp Amersfoort. Het ergste wat hem echter toegedicht kon worden, was een 'oorlogsschilder' te zijn, zo vertelde hij me. Armando heeft zich altijd verzet tegen dergelijke interpretaties: 'Ik ben geen schilder van herinneringen'.⁴

In Armando's tekeningen van eind jaren vijftig proeven we een ware revolutiezin, en ook de bezetenheid, zo lijkt het, die hij eerder in Constants werk bewonderde. De lyriek van voorgaande jaren maakte plaats voor de stugge, beladen lijn. Sommige potloodtekeningen werden bewust in het

of *écriture automatique*, the surrealist ideal of an unguided, uncalculated working method. Armando's coarse carpenter's pencils would draw deep tracks in the paper, sometimes beyond the point where the graphite tip had worn off. The 'compositions' are free and spontaneous, although he was not very comfortable with the word compositions. 'In the days of abstract art, they always made 'compositions'. I have always loathed that. The compositions of those years are always located at the centre of the paper and leave the edges clear. I consciously wanted to let the line run out; I definitely did not want to make compositions.'⁶

Armando was not alone in this. In the late 1950s, Jan Schoonhoven (1914-1994) and Jan Henderikse (1937) also made drawings in Indian ink that broke what could be considered 'the rules of the game'. 'We thought it was wayward', Armando remembered, 'we were gutsy young men.'⁷ That these artists founded the Dutch Informal Group, with Kees van Bohemen and Henk Peeters, in 1958, was based on this shared attitude. Informal art, in the sense of formless art, *l'informe*, wanted, as well, to be rid of pompous emotions and bombast. Armando and his friends strove for an art that was, in his words, 'not art anymore but a given fact'.⁸ This desire ultimately led to the establishment of the Dutch Nul Group, once more, with Henderikse, Peeters and Schoonhoven. The delicate line of the pencil and the brushstroke in paint gave way to everyday materials 'without signature', in Armando's case for assemblages with bolts, steel plates and barbed wire.

In considerations of Armando's oeuvre, strict delineations are almost always mentioned. The 'obsession' of the late 1950s is contrasted with the 'cool' anti-painterly years of Nul. And it is those years that are in turn contrasted with his monumental canvases of the 1980s. What is often overlooked, however, is that Armando always kept drawing, even during the Nul Group years. This retrospective presentation of drawings shows pencil and paper were the backbone of his oeuvre. It was drawings, moreover, that repeatedly set Armando onto a new path at crucial moments: in the run-

donker gemaakt, een 'truc waarmee je alles wat je geleerd had probeerde te vergeten'.⁵ Het is een strategie die herinnert aan *écriture automatique*, het surrealistische ideaal van een ongestuurde, niet-beredenerende werkwijze. Armando's grove timmermanspotloden trokken diepe sporen in het vel, soms tot voorbij het moment dat de grafietpunt afgesleten was. De 'composities' zijn vrij en spontaan, al voelde hij zich bij dat woord niet zo thuis. 'In de tijd van abstracte kunst maakten ze altijd "composities". Dat heb ik altijd gehaat. De composities van die jaren spelen zich altijd in het centrum van het papier af en laten de randen vrij. Ik wilde bewust die lijn eruit laten lopen, ik wilde absoluut geen composities maken.'⁶

Armando stond in deze ontwikkeling niet alleen. Ook van Jan Schoonhoven (1914-1994) en Jan Henderikse (1937) ontstonden eind jaren vijftig tekeningen in Oost-Indische inkt die braken met wat we 'de regels van het spel' zouden kunnen noemen. 'We vonden het tegendraads', herinnerde Armando zich, 'we waren lefgozers.'⁷ Dat deze kunstenaars in 1958 samen met Kees van Bohemen en Henk Peeters de Nederlandse Informele Groep vormden, berustte op deze gedeelde mentaliteit. Informele kunst, in de betekenis van vormeloos, *l'informe*, wilde bovendien af van gezwollen emoties en bombast. Armando en zijn vrienden streefden naar een kunst die, in zijn woorden, 'geen kunst meer is maar een gegeven feit'.⁸ Deze wens mondde uit in de oprichting van de Nederlandse Nulgroep, opnieuw samen met Henderikse, Peeters en Schoonhoven. De gevoelige lijn van het potlood en de toets in verf ruimden het veld voor 'handschriftloze' alledaagse materialen, in het geval van Armando voor assemblages met bouten, staalplaten en prikkeldraad.

In beschouwingen over Armando's oeuvre is vrijwel altijd sprake van strenge afbakening. De 'bezetenheid' van de late jaren vijftig wordt dan afgezet tegen de 'koele' anti-schilderkundige jaren van Nul. En het zijn deze jaren die weer in contrast staan met zijn monumentale doeken van de jaren tachtig. Maar wat vaak over het hoofd gezien wordt,

up to his gallery debut, immediately following the Nul years, and even in the final years of his life. In an interview, Martijn Sanders, director of the Amsterdam Concertgebouw, in the mid-1980s, characterized the drawings aptly. In his view, the works on paper relate to the monumental oil canvases as chamber music relates to symphonies.⁹ A pointed characterization, for drawings are freer in form but they are also closer to the core of the artist.

I remember my last visit to Armando's studio in Potsdam, Germany, at a former equine hospital in what was once a Prussian barracks – a proper 'Armandoesque' location. A few months before he died, Armando proved himself to be an avid draughtsman still. Lost in concentration, with his back bent, he moved his pencil across the sheet of paper. And I was struck once more by how intimate the process of drawing is, much like writing a letter. In the mid-1980s, Armando spoke of how there is a straight line between head and hand: 'This has always been very important to me, the straightforwardness of the material and, when it comes to drawing, the importance of the pencil. Sometimes I wouldn't draw for years because I couldn't find a good pencil.'¹⁰

How extraordinary it is to be able to exhibit both drawings from 1954, the year of his gallery debut, and from the final year of his life. Although separated by six decades, what they have in common is the accuracy of their lines. The drawings entitled *Zaun* (1996) show he still did not care about the centre or the edges of the paper. That this title, the German word for fence or enclosure, is linked with the 'guilty idiom' of *damals*, of 'then', is clear. And the same is true of *Schuldig landschap* (1976) and *Fahne* (1988). And yet, Armando resisted interpretations that were too literal. While his subjects may have had a historical orientation, his motivation lay above all in the desire to 'calm the raging of mankind and nature in a work of art.'¹¹

With a 'linguistic' artist like Armando, it cannot be a matter of chance that the final drawings of 2018 are untitled. The elongated, horizontal formats are,

is dat Armando altijd is blijven tekenen, zelfs tijdens de jaren van de Nulgroep. Deze retrospectieve presentatie van tekeningen laat zien dat potlood en papier de ruggengraad van het oeuvre vormen. Bovendien waren het op cruciale momenten juist tekeningen die Armando op een nieuw spoor brachten, in aanloop naar zijn galeriedebuut, direct na de jaren Nul, en zelfs in zijn laatste levensjaren. In een vraaggesprek kwam Martijn Sanders, directeur van het Amsterdamse Concertgebouw, midden jaren tachtig tot een treffende karakterisering van de tekeningen. De werken op papier, zo meende hij, verhouden zich tot de monumentale oliedoeken als kamermuziek tot symfonieën.⁹ Een rake typering, want de tekeningen zijn vrijer van vorm maar zitten vooral ook dicht op de huid van de kunstenaar.

Ik herinner me mijn laatste bezoek aan Armando's atelier in het Duitse Potsdam, in het voormalige paardenhospitaal van een oud-Pruisische kazerne – een ware 'Armandeske' locatie. Enkele maanden voor zijn overlijden betoonde hij zich nog steeds een fanatiek tekenaar. Met gebogen rug en in diepe concentratie bewoog hij zijn potlood over het vel. En opnieuw viel me op hoe intiem het proces van tekenen is, als het schrijven van een brief. Midden jaren tachtig sprak Armando al over de directheid van het materiaal, over het 'korte lijntje' tussen hoofd en hand: 'Dat is altijd belangrijk voor mij geweest, de directheid van het materiaal en in het geval van tekeningen, de belangrijkheid van het potlood. Ik heb soms jarenlang niet getekend, omdat ik geen goed potlood kon vinden.'¹⁰

Hoe bijzonder is het om zowel tekeningen uit 1954, het jaar van het galeriedebuut, als uit het laatste levensjaar te kunnen tonen. Wat ze gemeen hebben, ruim zes decennia van elkaar gescheiden, is hun trefzekere lijnvoering. En ook zien we dat Armando tot het einde vasthield aan zijn vrije 'anti-composities'. Tekeningen met de titel *Zaun* (1996) tonen dat hij zich nog steeds niets gelegen liet liggen aan het centrum of de begrenzingen van het blad. Dat deze titel, het Duitse woord voor hek of omheining, verbonden is met het 'schuldige idioom' van *damals*, van 'toen', is duidelijk. En hetzelfde geldt

moreover, reminiscent, in their 'formlessness', of the untitled drawings of the late 1950s. Even if the aggression, the obsession has now given way to a careful, controlled line. These drawings are poised on the edge of the abstract and offer us, at best, 'a suggestion of form', as Armando once called it.¹² For a moment only, they seem liberated from the burden of the past. What remains is the passion for drawing, for the scratching pencil and the patiently waiting paper.

Antoon Melissen

voor *Schuldig landschap* (1976) en *Fahne* (1988). En toch weerde Armando zich tegen te letterlijke interpretaties. Zijn thema's mogen dan historisch georiënteerd zijn, de motivatie schulde vooral in zijn verlangen 'het geraas van de mens en de natuur tot rust te laten komen in een kunstwerk.'¹¹

Dat de laatste tekeningen van 2018 geen titels dragen, kan bij een 'talig' kunstenaar als Armando amper op toeval berusten. De langgerekte, liggende formaten herinneren in hun 'vormeloosheid' bovendien aan de ongetitelde tekeningen van eind jaren vijftig. Al heeft de agressie, de bezetenheid nu plaatsgemaakt voor een behoedzame, beheerste lijn. Deze tekeningen balanceren op het randje van de abstractie en bieden ons hooguit 'een vermoeden van vorm', zoals Armando dat ooit noemde.¹² Heel even, lijken ze bevrijd van de last van het verleden. Wat rest, is de passie voor het tekenen, voor het krassende potlood en het geduldige papier.

Antoon Melissen

¹ M. Bs., 'Bogart en Armando in De Canard', *De Waarheid*, 29 March 1954.

² Characterization by Willemijn Stokvis, 'De Nederlandse bijdrage aan de Cobrabeweging en verwanten in schilderen beeldhouwkunst', in: Geurt Imanse (ed.), *De Nederlandse identiteit in de kunst na 1945*, Amsterdam, 1984, p. 27.

³ Betty van Garrel and K. Schippers, 'Ik wil graag de macht hebben om de geschiedenis stop te zetten', *Haagse Post*, 14 April 1974.

⁴ Armando in conversation with the author, Potsdam, 22 October 2014.

⁵ Armando in conversation with the author, Potsdam, 22 October 2014.

⁶ Martijn Sanders, 'In gesprek met Armando. De galm van het verleden', in: Armando. 100 tekeningen, 1952-1984, exh. cat. (Rotterdam: Boijmans Van Beuningen), 1985, p. 9.

⁷ Armando in conversation with the author, Potsdam, 12 June 2016.

⁸ Armando, 'Credo 1', in: *Maatstaf* 6 (1958-1959), 9/10, p. 810-811.

⁹ Sanders, op. cit. (see note 6), p. 12.

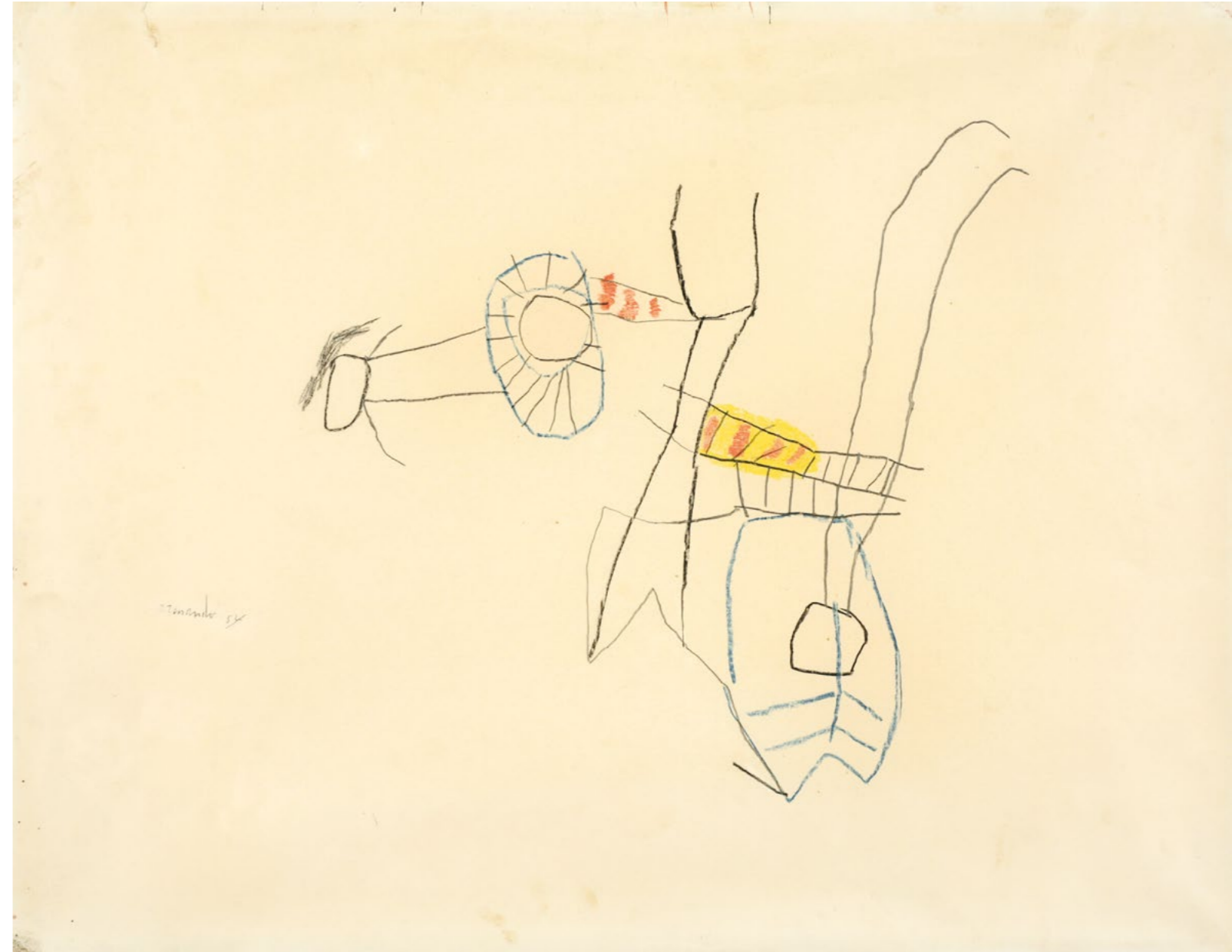
¹⁰ Sanders, op. cit. (see note 6), p. 9.

¹¹ Armando, 'Over de schoonheid', speech delivered at the receipt of the Gouden Ganzeveer, included in: Antoon Melissen (ed.), *Armando. Tussen het weten en begrijpen*, Rotterdam 2015, p. 258-259.

¹² Ibid.

Catalogue

Works in the exhibition / Tontoongestelde werken

Untitled, 1954
Pencil on paper
50 x 65 cm
Reg no 011

next page
Untitled, 1954
Pencil and watercolour on paper
50 x 65 cm
Reg no 013

Orlando 54

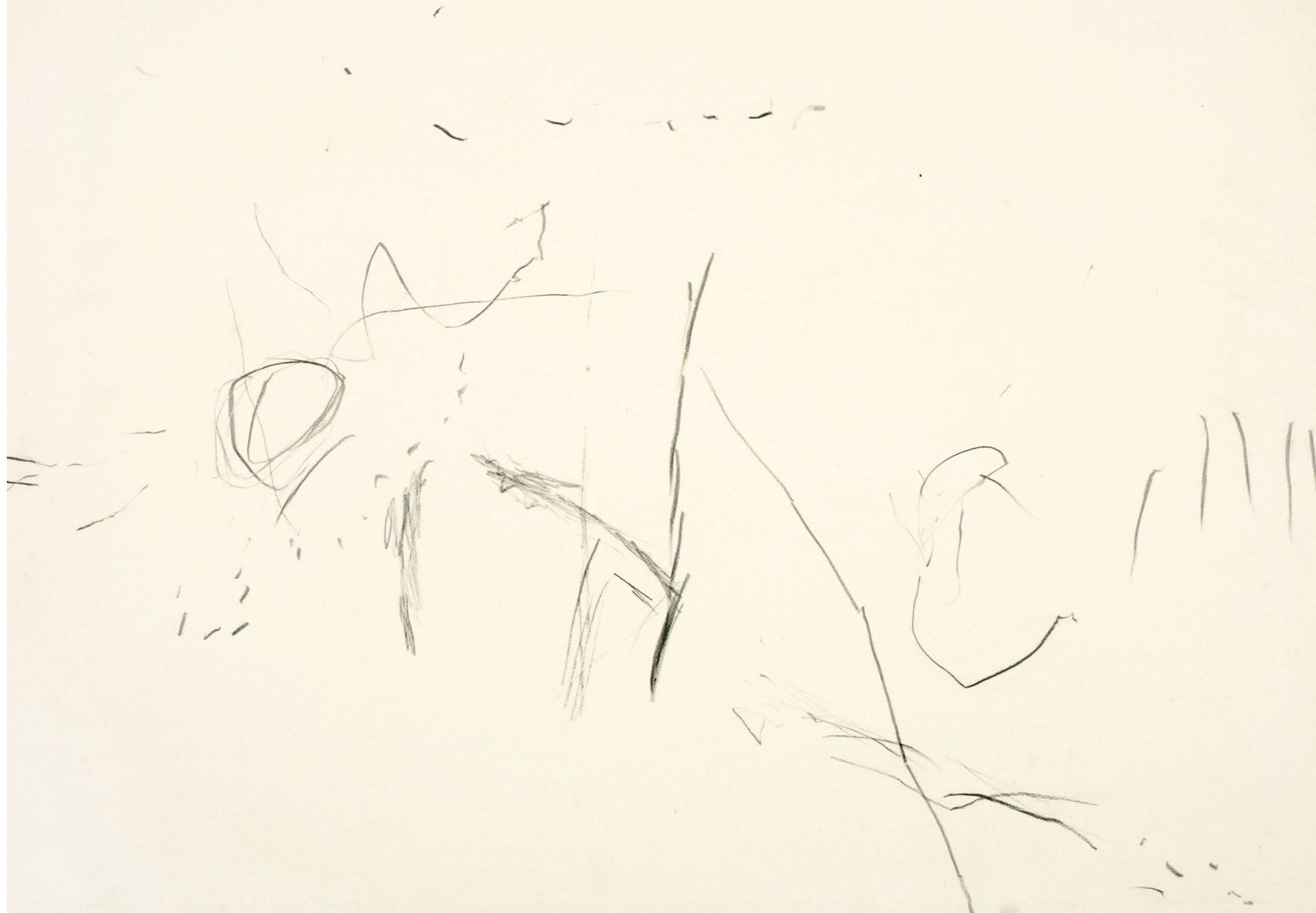

next page
Untitled, 1958
Pencil on paper
49.9 x 65.1 cm
Reg no 037

Untitled, 1956
Indian ink on paper
41 x 31 cm
Reg no 182

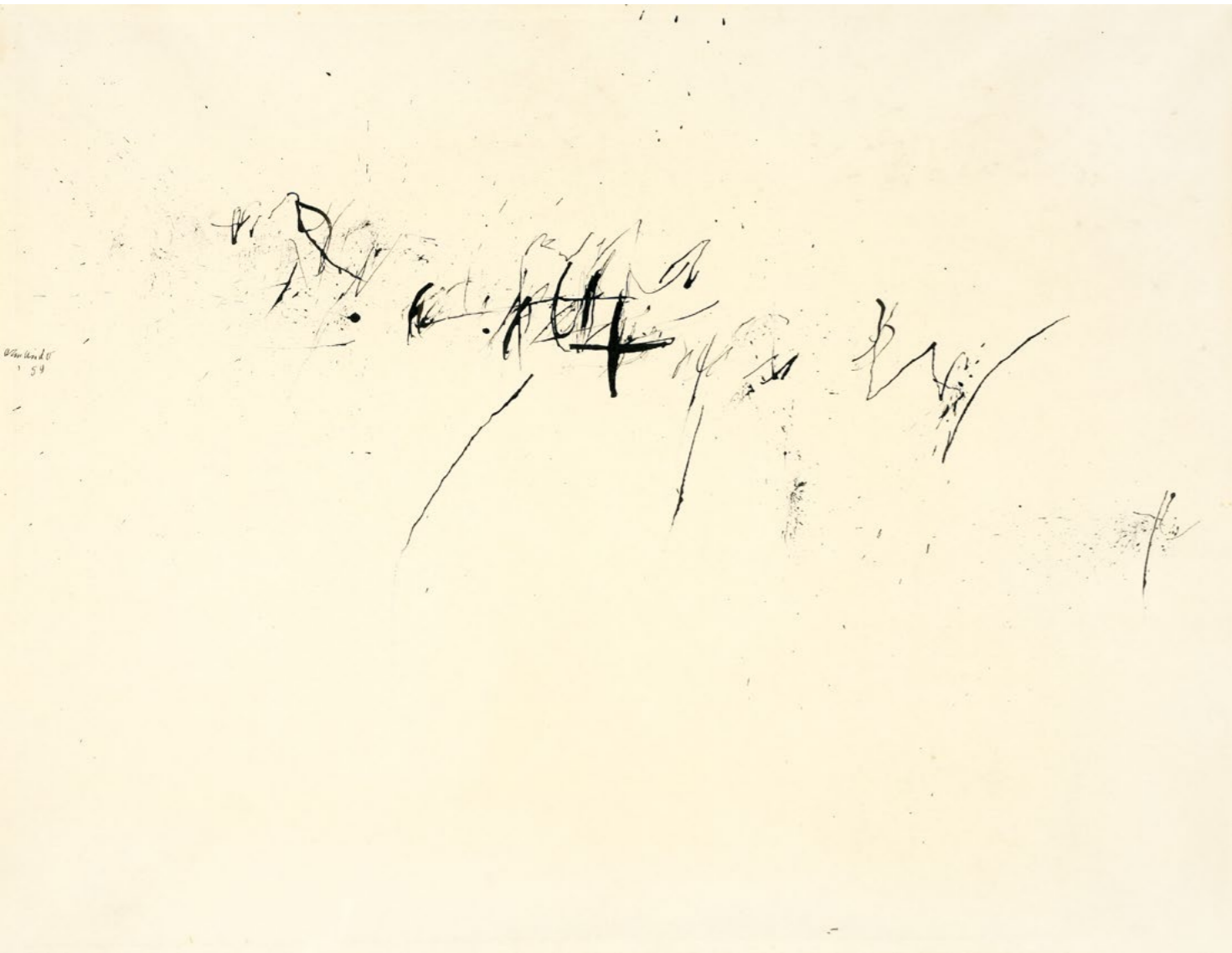

M. S. Vasudevan

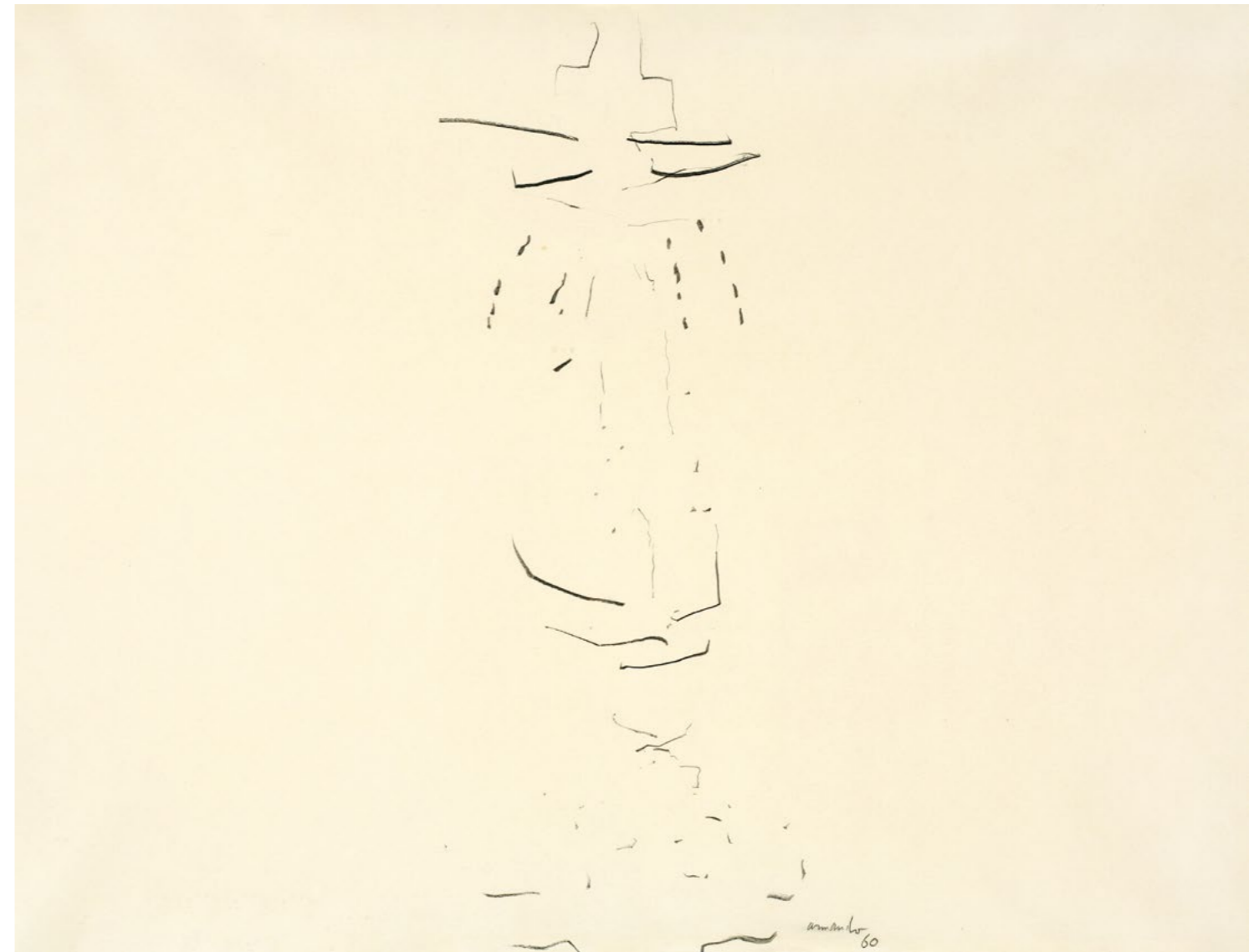
Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header, written in a cursive script.

Main body of handwritten text, consisting of several lines of cursive script, appearing to be a letter or a document. The text is somewhat faded and difficult to decipher.

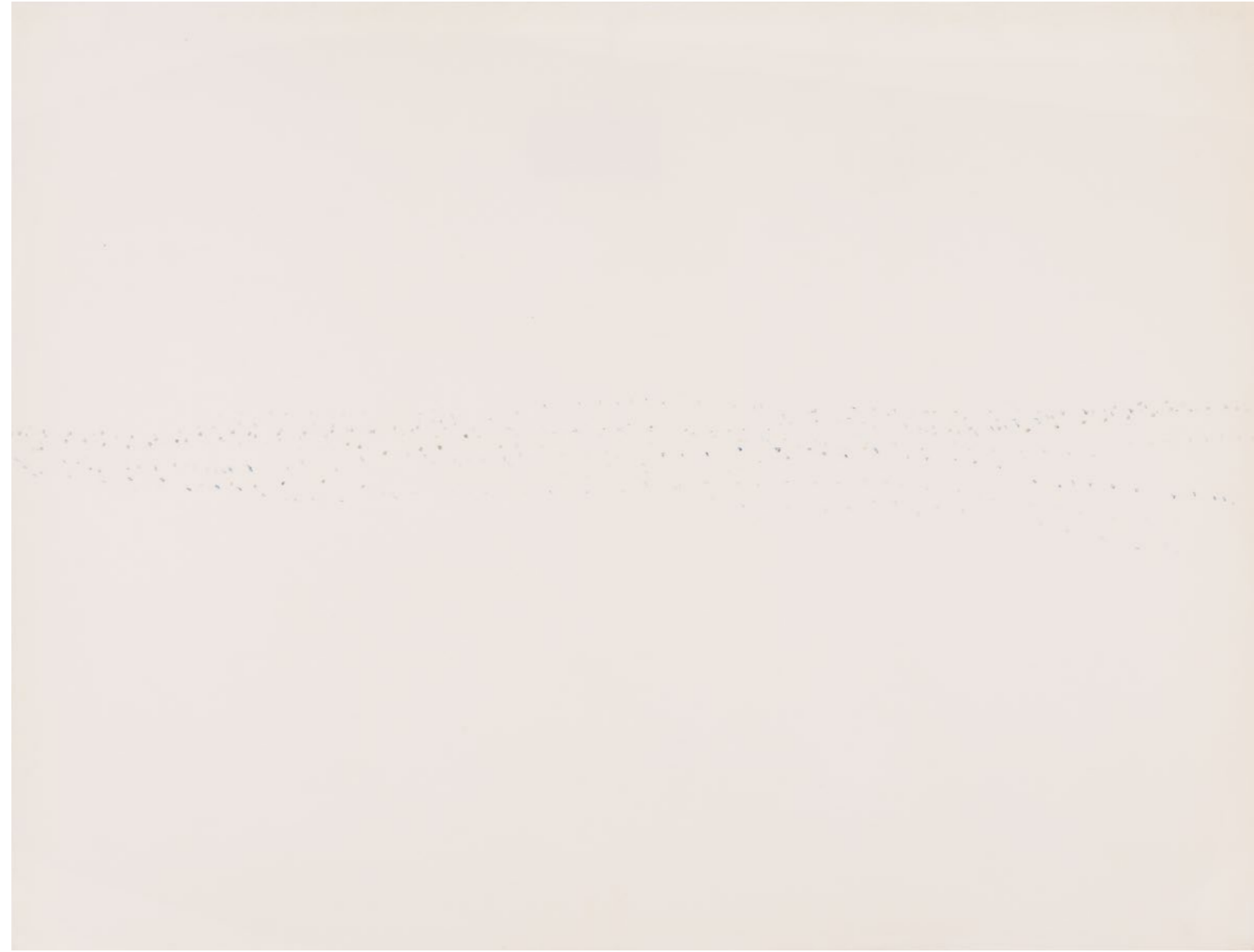

previous page
Untitled, 1958
Pencil on paper
50 x 65 cm
Reg no 285

Untitled, 1959
Indian ink on paper
50 x 60 cm
Reg no 281

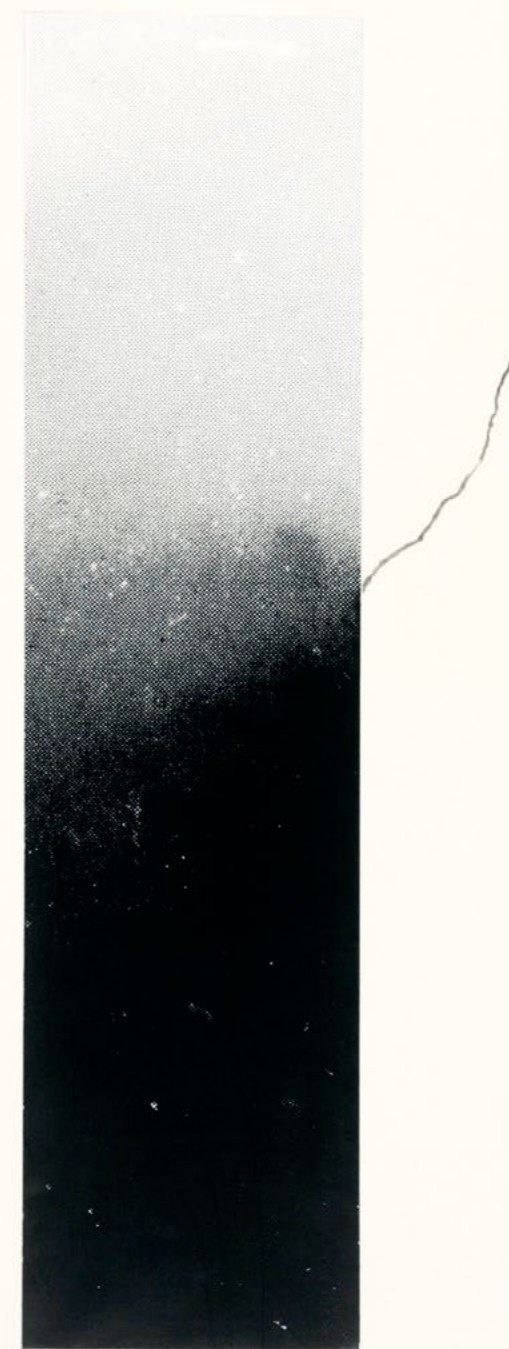

Untitled, 1960
Pencil on paper
50 x 65 cm
Reg no 284

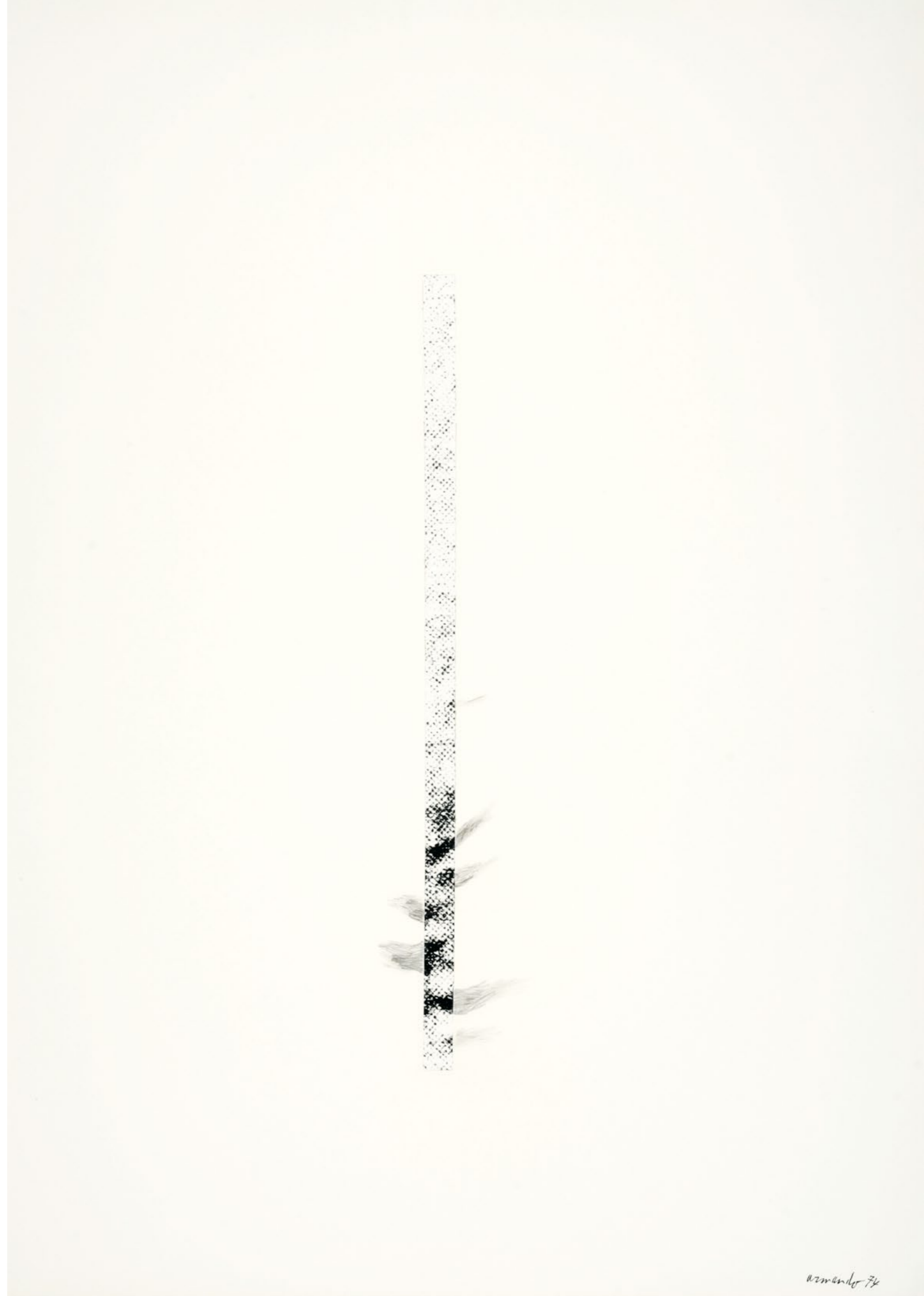
Untitled, 1960
Pencil and crayon on paper
50 x 65 cm

Untitled, 1973
Photo collage, pencil on paper
100.1 x 75.2 cm
Reg no 091

esmeralda
73

Untitled, 1974
Photo collage, pencil on paper
99.9 x 75.2 cm
Reg no 093

Schuldig landschap, 1976
Photo collage, pencil on paper, polyptych
100 x 408 cm (overall)
Reg no 127

De toegang, 1977
Photo collage and crayon on paper, polyptych
75.4 x 300 cm (overall)
Reg no 079

next page
Untitled, 1982
Pencil on cardboard
51 x 73 cm
Reg no 259

szmanko
82

previous page
Untitled, 1984
Pencil on cardboard
51 x 73 cm
Reg no 230

Untitled, 1984
Pencil on cardboard
51 x 73 cm
Reg no 213

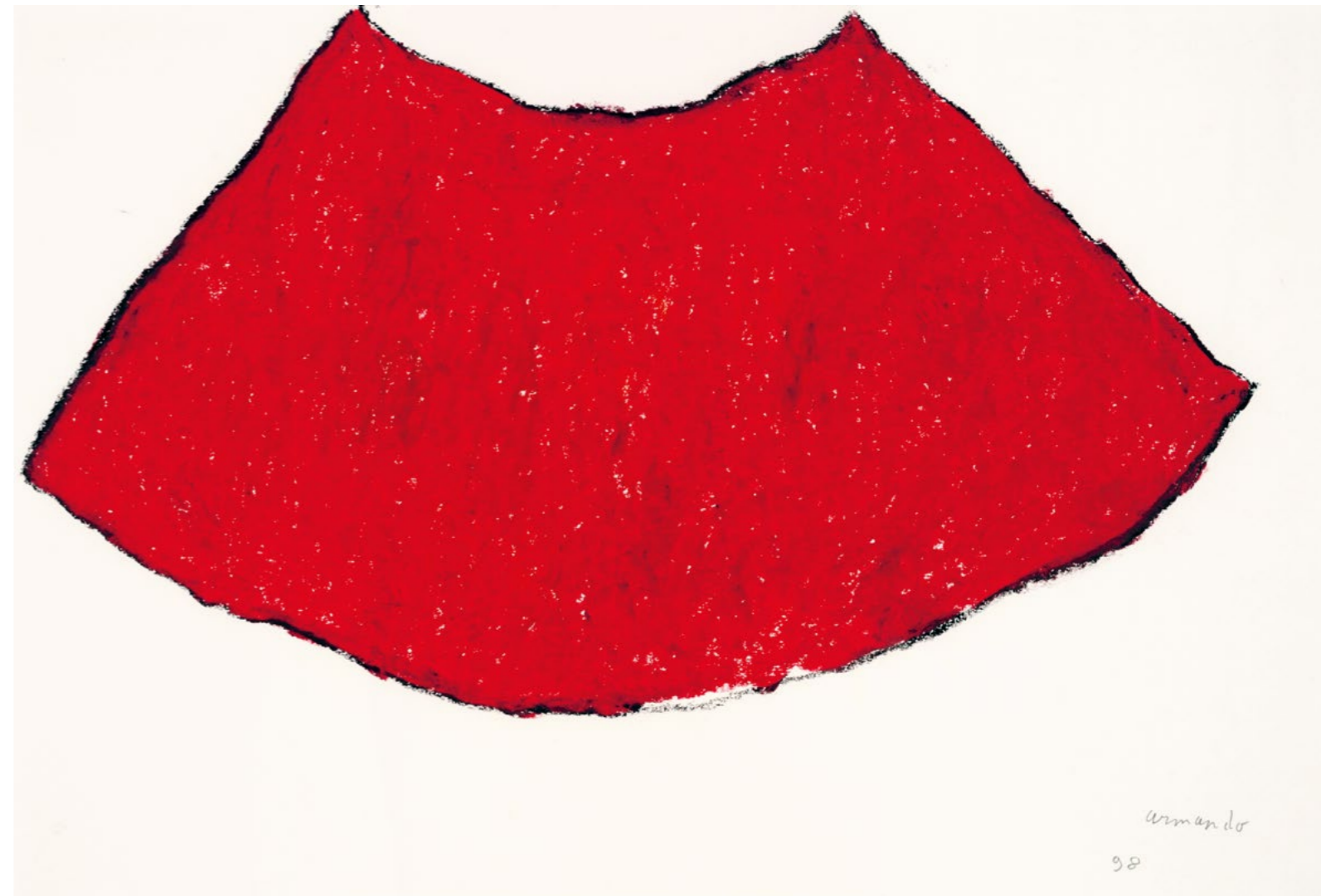

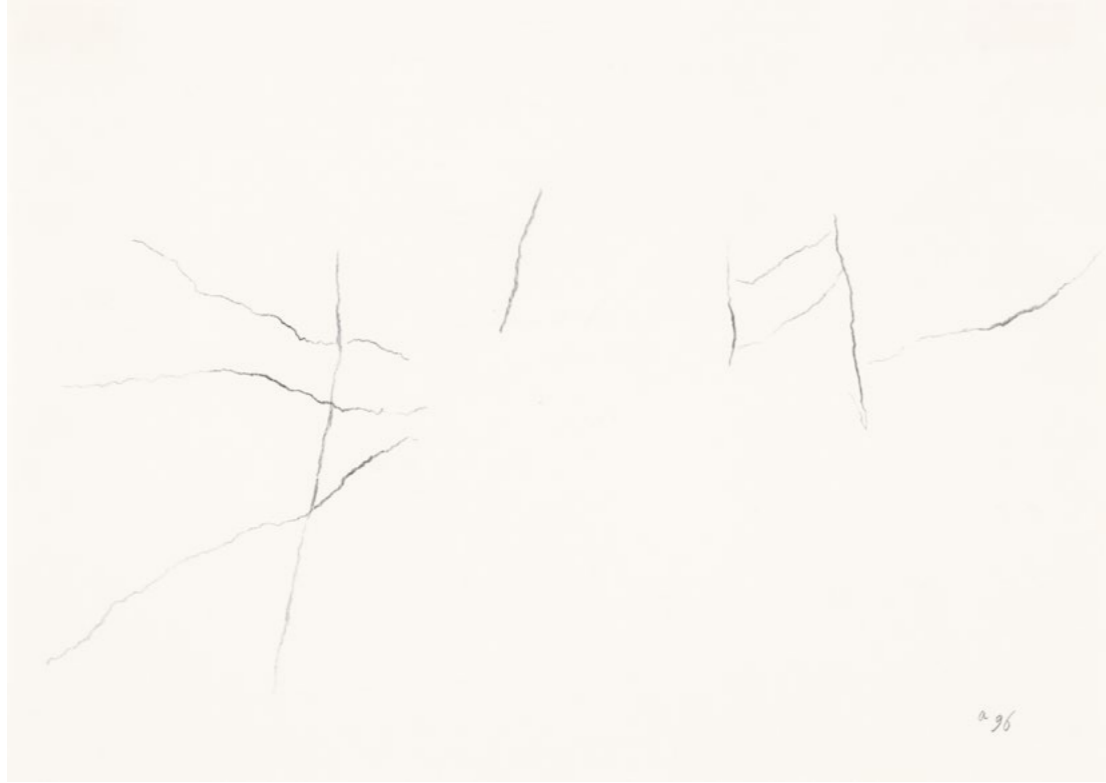
Untitled, 1987
Pencil on cardboard
51 x 73 cm
Reg no 216

next page
Fahne, 1988
Pencil on paper
51 x 73 cm
Reg no 217

12/1/85
85

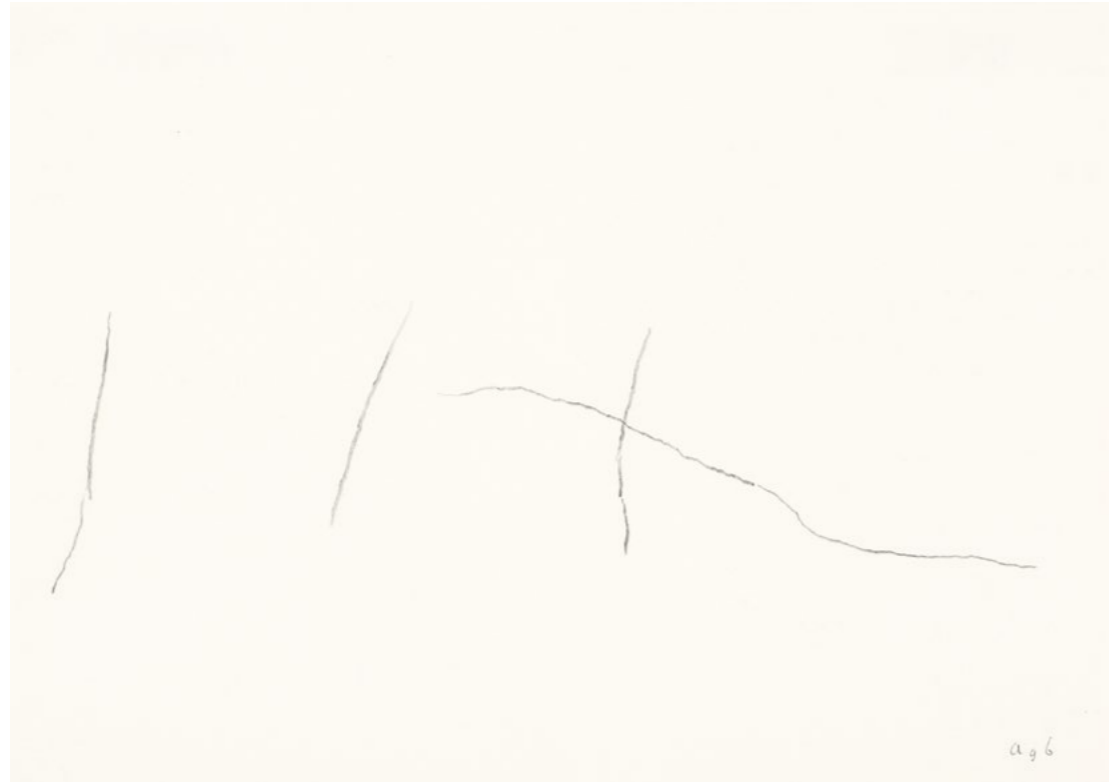

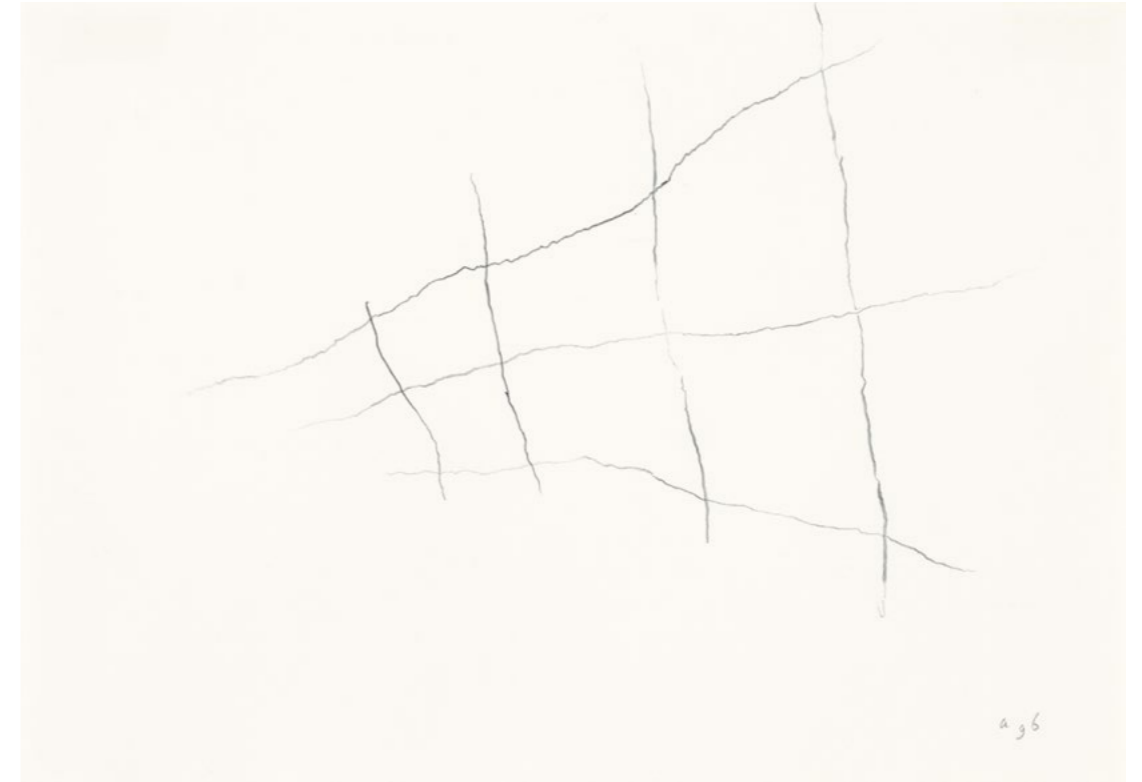
Der Zaun, 1996
Pencil on paper
21 x 29.7 cm
Reg no 460

Der Zaun, 1996
Pencil on paper
21 x 29.7 cm
Reg no 462

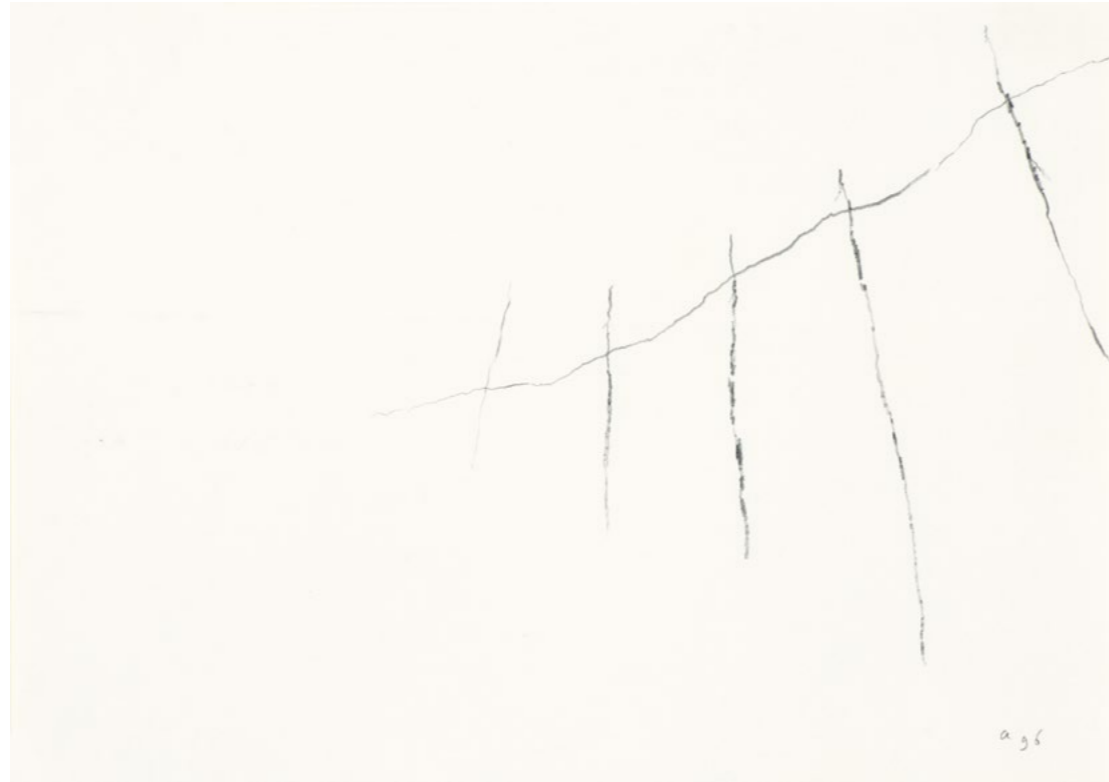

Der Zaun, 1996
Pencil on paper
21 x 29.7 cm
Reg no 465

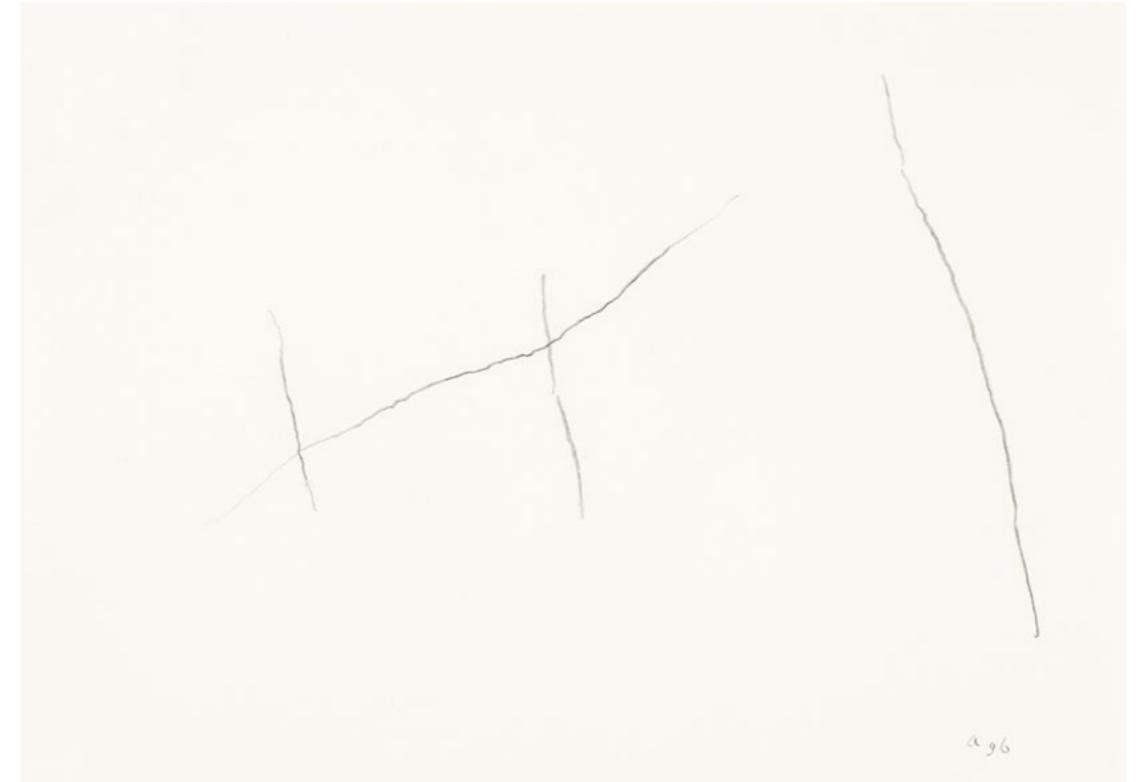

Der Zaun, 1996
Pencil on paper
21 x 29.7 cm
Reg no 470

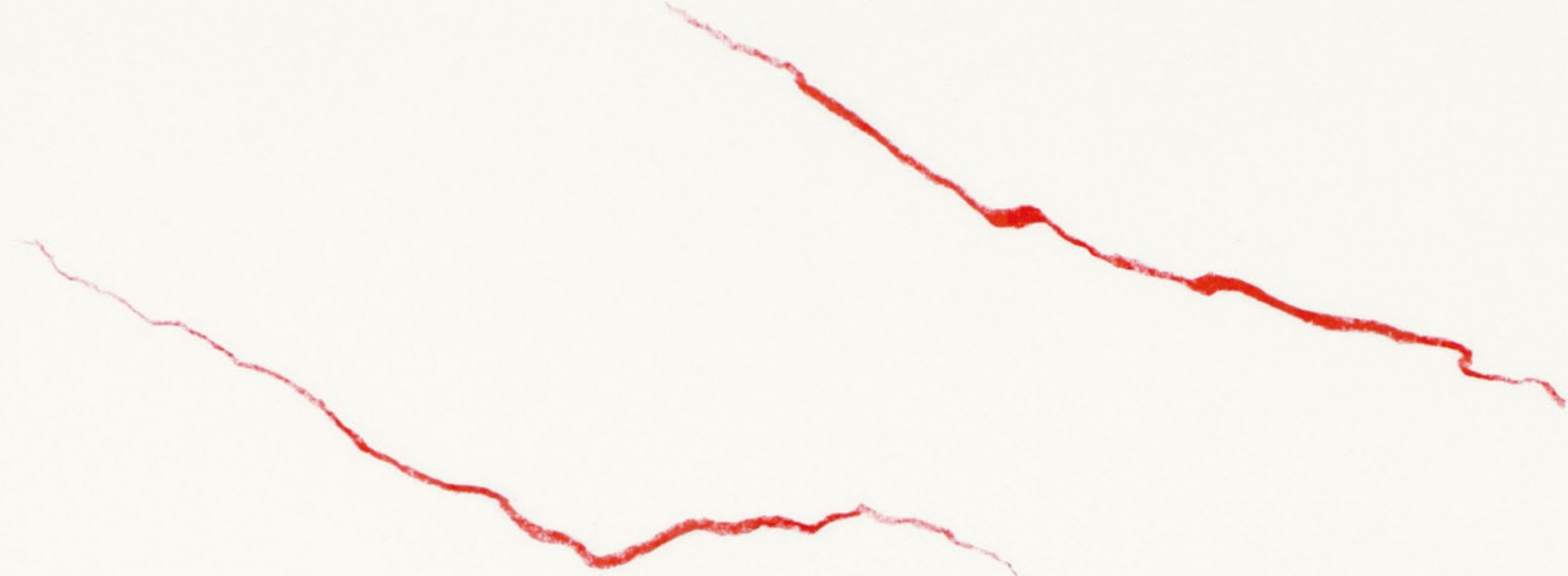

Der Zaun, 1996
Pencil on paper
21 x 29.7 cm
Reg no 472

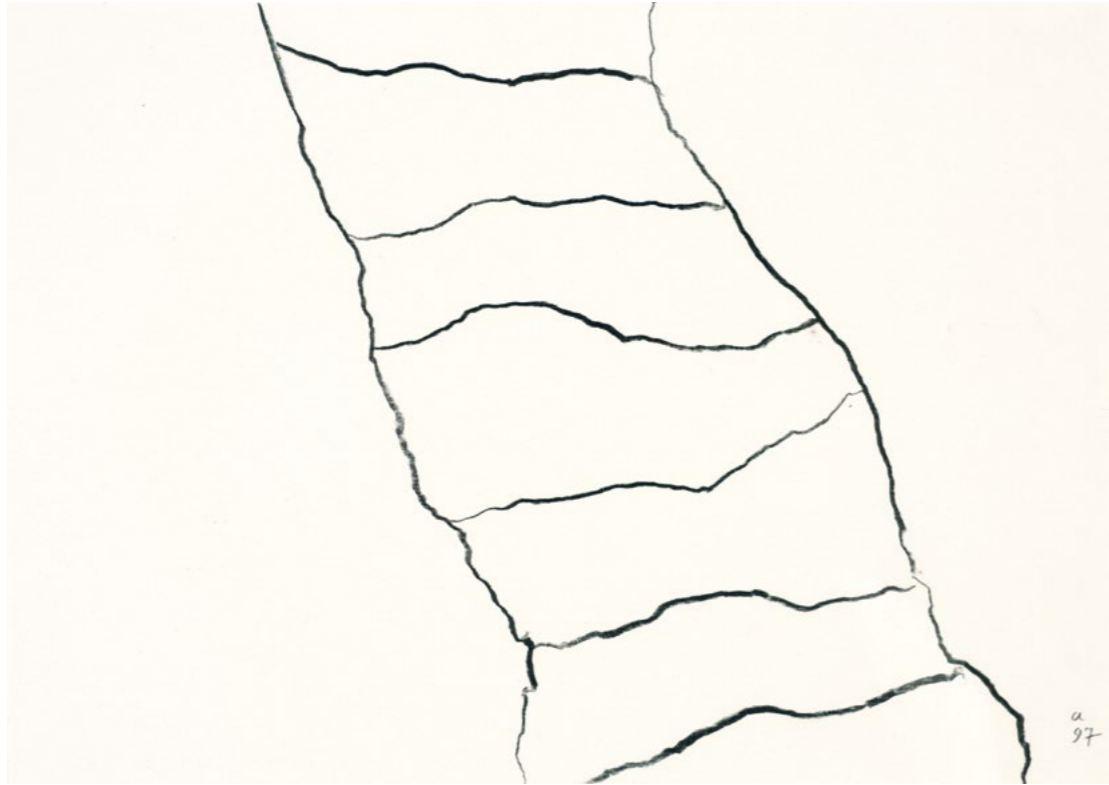

Der Zaun, 1996
Pencil on paper
21 x 29.7 cm
Reg no 473

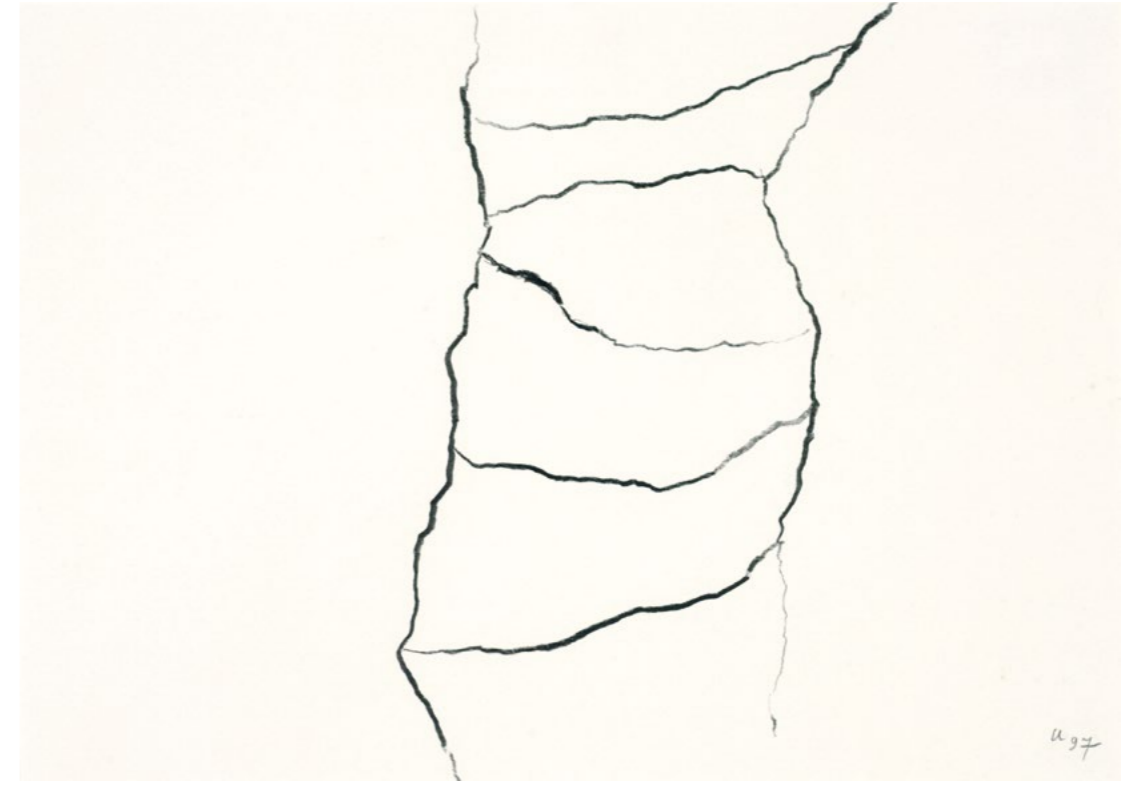
next page
Untitled, 1997
Crayon on paper
29.7 x 42 cm
Reg no 340

a
97

Untitled, 1997
Pencil on paper
21 x 29.7 cm
Reg no 295

Untitled, 1997
Pencil on paper
21 x 29.7 cm
Reg no 296

arranged
2016

Blätter
2016

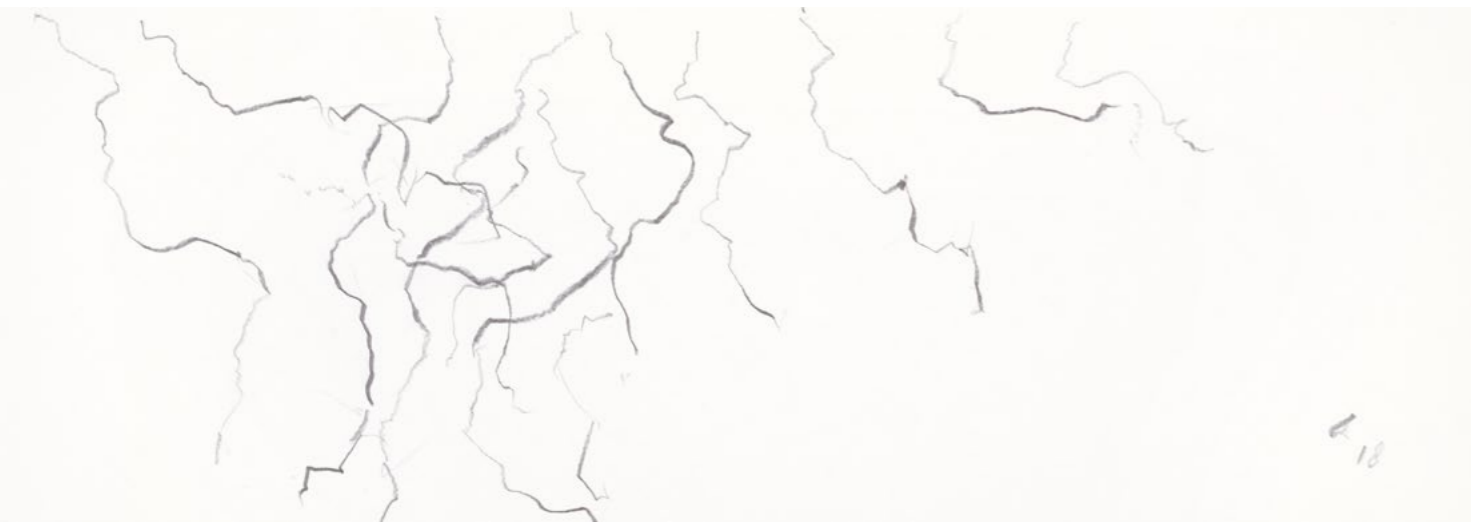
america
2016

Untitled, 2018
Pencil on paper
14.5 x 42 cm
Reg no 1203

Untitled, 2018
Pencil on paper
14.5 x 42 cm
Reg no 1208

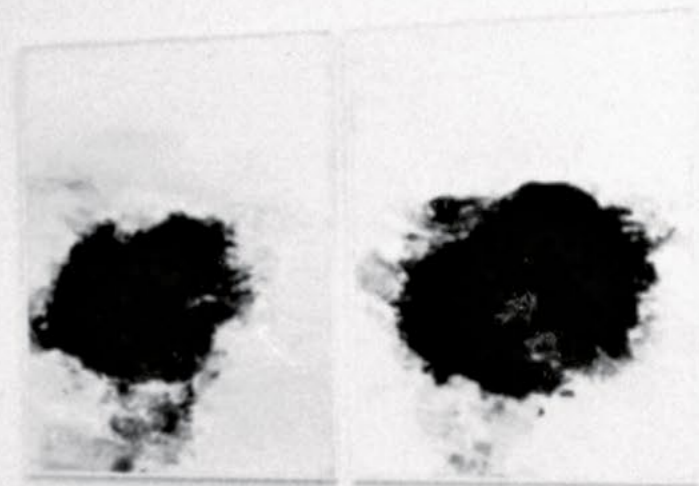

Untitled, 2018
Pencil on paper
14.5 x 42 cm
Reg no 1210

Untitled, 2018
Pencil on paper
14.5 x 42 cm
Reg no 1211

On behalf of the Armando Foundation, Namens de Armando Stichting, Sigrid Bruijtel

Drawing is something so vital. It began in prehistory, with pictures in caves and on rocks. A toddler starts out with scribbles and soon moves on to drawing the world around him with tadpole figures. The purity and spontaneity of child drawings is absolute and was a source of inspiration, among others, for the Cobra artists.

Armando valued drawings for their directness and said whenever he came across a beautiful one, he became greedy. This led to his private collection of works on paper by fellow artists. The collection comprises, among others, work by Markus Lüpertz, Lucebert, Mai van Oers, Reinier Lucassen and Walter Dahn, and also by Outsider artists like Franz Kernbeis, Henri Heerbrant, Johann Fischer, Nikifor and Wolfgang Hueber.

To Armando, drawing was essential. It is arguably the source of all of his work. He always kept a notepad at hand in which he recorded his thoughts and ideas in fine sketches that he would work on at a later moment, when the time was ripe for him to make them into paintings or sculptures.

Besides this, Armando also made automatic drawings (he would draw with his eyes closed) in imitation of the surrealists and Willem de Kooning, to free himself of preconceived expectations. About these, Armando said: with them you come closest to ‘nothing’ from which ‘something’ emerges. A drawing such as this is made honestly; a drawing such as this is answerable to nothing. When you open your eyes and look at your drawing, you feel distant from it, like, did I make this? This distance leaves you surprised by your own work and able to value it more.

Tekenen is zoiets wezenlijks. Het begon in de prehistorie met afbeeldingen in grotten en op rotsen. Een peuter start met krassen en wat later tekent het met koptoters de wereld om zich heen. De puurheid en spontaniteit in kindertekeningen is volkomen en was onder andere een inspiratiebron voor de Cobra-kunstenaars.

Armando waardeerde tekeningen om hun directheid en vertelde dat wanneer hij een fraai exemplaar tegenkwam hij er hebbertig van werd. Zo ontstaat zijn privéverzameling met werken op papier van collega-kunstenaars. In deze collectie o.a. werken van Markus Lüpertz, Lucebert, Mai van Oers, Reinier Lucassen en Walter Dahn, maar ook van Outsider Art kunstenaars als Franz Kernbeis, Henri Heerbrant, Johann Fischer, Nikifor en Wolfgang Hueber.

Voor Armando was tekenen essentieel. Je kan stellen dat het de bron is voor al zijn werk. Hij had altijd een notitieboekje onder handbereik waarin hij met fijne schetsjes zijn gedachten en ideeën registreerde, die hij op een later moment, als de tijd daar was zou uitwerken tot een schilderij of een sculptuur.

Daarnaast maakte Armando in navolging van de surrealisten en Willem de Kooning ook automatische tekeningen (tekeningen die met gesloten ogen tot stand komen) om zich te bevrijden van vooropgestelde verwachtingen. Armando zei hierover: zo kom je misschien het dichtstbij ‘niets’ waar ‘iets’ uit voortkomt. Zo’n tekening is oprecht gemaakt, zo’n tekening hoeft nergens aan te beantwoorden. Wanneer je je ogen

At the end of Armando’s life, drawing was a godsend, because it is less physically demanding than painting and he could draw at his table at home. It is impressive how to the very end, with unprecedented determination, he applied himself to – as he put it in perspective – ‘this damn art’.

Five years have already passed since Armando died in Potsdam, Germany, on 1 July 2018. To BorzoGallery, it is an appropriate moment to cast more light on Armando’s work on paper by means of a special presentation in the gallery and with this publication. It has become a fascinating publication and I am pleased Armando’s work on paper is now getting the attention it deserves. For this I am grateful to Paul and Jory van Rosmalen, Bas de Bruijn and Antoon Melissen.

In 2011, Armando donated more than 700 works on paper to the Kröller-Müller Museum, Otterlo. His private collection, with drawings by colleagues and outsiders was added to the collection of the Chabot Museum, Rotterdam, in 2015. In 2021, the Armando Stichting found a new home for his notepads with sketches at the RKD, the Netherlands Institute for Art History, The Hague. In that same year, the Armando Stichting donated notepads with texts by Armando to the Museum of Literature, The Hague.

opent en je naar jouw tekening kijkt ervaar je een afstand zo van, heb ik dit gemaakt? Door deze afstand raak je verrast door je eigen resultaat en kan je het meer waarderen.

Aan het eind van Armando’s leven was tekenen een uitkomst, omdat het fysiek minder zwaar is dan schilderen en hij gewoon thuis aan zijn tafel kon werken. Het is indrukwekkend hoe hij tot het laatste toe met een ongekende gedrevenheid zich heeft ingezet voor – zoals hij het relativerend noemde – ‘die rotkunst’.

Het is inmiddels alweer vijf jaar geleden dat Armando op 1 juli 2018 in Potsdam, Duitsland, overleed. Voor BorzoGallery een mooi moment om doormiddel van een bijzondere presentatie in de galerie en met deze uitgave Armando’s werk op papier nader te belichten. Het is een boeiende uitgave geworden en ik ben blij dat Armando’s werk op papier nu de aandacht krijgt die het verdient. Veel dank hiervoor aan Paul en Jory van Rosmalen, Bas de Bruijn en Antoon Melissen.

Armando schonk in 2011 ruim 700 werken op papier aan het Kröller-Müller Museum, Otterlo. Zijn privéverzameling met tekeningen van collega’s en outsiders werd in 2015 toegevoegd aan de collectie van het Chabot Museum, Rotterdam. In 2021 heeft de Armando Stichting zijn notitieboekjes met schetsen ondergebracht bij het RKD, Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Den Haag. Armando’s notitieboekjes met teksten schonk de Armando Stichting datzelfde jaar aan het Literatuurmuseum, Den Haag.

Vase, 2010
Ceramics, unique piece
148 x ø 45 cm
reg no 53

Schwarze Schale, 2013
Bronze, edition 1 of 3
27.5 x ø 88 cm
reg no 153

Biography

Biografie

- 1929 Is born in Amsterdam on 18 September.
Geboren in Amsterdam op 18 september.
- 1953 Debuts as a visual artist.
Debutteert als beeldend kunstenaar.
- 1954 Debuts as a writer.
Debutteert als schrijver.
- 1958-1961 Member of the Dutch Informal Group.
Lid van de Nederlandse Informele Groep.
- 1961-1965 Member of the Nul group.
Lid van de Nulgroep.
- 1979 Settles in Berlin for several years.
Vestigt zich voor enkele jaren in Berlijn.
- 1996 Honorary member of the Akademie der Künste, Berlin.
Erelid van de Akademie der Künste, Berlijn.
- 2000 Receives the 'Zilveren griffel', award for children's literature.
Ontvangt de Zilveren griffel.
- 2007 Has a studio in Potsdam next to his home in Amstelveen.
Heeft naast zijn woning in Amstelveen een atelier in Potsdam.
- 2009 Receives the Royal Medal of Honour for Art and Science.
Ontvangt de Koninklijke Eremedaillon voor Kunst en Wetenschap.
- 2011 Awarded the VSB Poetry Prize.
Ontvangt de VSB-Poëzieprijs.
- 2018 Dies in Potsdam on 1 July at the age of 88.
Overlijdt 1 juli op 88-jarige leeftijd in Potsdam.

Artists' texts

Kunstenaarsteksten

- 1957 Bloodlust at the quarries
'Bloeddorst bij de groeven'
- 1958 'Credo 1'
- 1959 'Credo 2'
- 1961 Announcement
'Bekendmaking'
Manifest against nothing
'Manifest tegen niets'
Ending
'Einde'
- 1963 Over the corpse of the renaissance
'Over het lijk van de renaissance'
- 1964 An international first
'Een internationale primeur'
- 1987 On beauty
'Over de schoonheid'

Exhibitions (selection)

Tentoonstellingen (selectie)

- 1953 Museum Fodor, Amsterdam
Stedelijk Museum Amsterdam
- 1954 Galerie Le Canard, Amsterdam (solo)
- 1957 'Peintures Criminelles', Galerie 't Venster, Rotterdam (solo)
- 1958 'Informele kunst', Stichting Mensa, Delft, travelling to The Hague, Leiden, Utrecht, Nijmegen, Almelo and Breda
- 1959 'Holländische Informelle Gruppe', Galerie Gunar, Düsseldorf
'Niederländische Kunst seit 1945', Westfälischer Kunstverein, Münster, travelling to Städtisches Museum, Osnabrück
- 1960 'Den hollandske uformelle gruppe', Galerie Kjøpcke, Copenhagen
'Neue Malerei', Galerie des Kleintheaters, Bern
'Holländische Informelle Gruppe', Kunstsalon Fischer, Bielefeld, travelling to Kassel, Münster and Lausanne
'Dutch Informal Group', The New Vision Centre Gallery, London
- 1961 'Avantgarde 61', Städtisches Museum, Trier
- 1962 'Nul', Stedelijk Museum Amsterdam
- 1964 'Zero-o-Nul', Gemeentemuseum, The Hague
'Group Zero', Institute of Contemporary Art, Philadelphia, travelling to Washington Gallery of Modern Art, Washington, Albany Institute of History and Art, Albany
- 1965 'Zero Avantgarde 1965', Atelier Lucio Fontana, Milan
'Nul negentienhonderd vijf en zestig', Stedelijk Museum Amsterdam
- 1974 Stedelijk Museum Amsterdam (solo)
- 1977 Centraal Museum, Utrecht (solo)
- 1979 Van Abbemuseum, Eindhoven (solo)
Akademie der Künste, Berlin (solo)
- 1981 Stedelijk Museum Amsterdam (solo)
- 1982 Van Abbemuseum, Eindhoven (solo)
Documenta 7, Kassel
- 1984 Neue Nationalgalerie, Berlin (solo)
Westfälischer Kunstverein, Münster (solo)
Städtisches Museum Abteiberg, Mönchengladbach (solo)
- 1985 Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam (solo)
- 1987 'Berlinart', Museum of Modern Art, New York, travelling to San Francisco Museum of Modern Art, San Francisco
- 1988 Centraal Museum, Utrecht (solo)
- 1989 'Kunst der letzten 10 Jahre', MUMOK, Museum Moderner Kunst, Vienna
- 1990 Palace of Exhibitions, Mucsarnok, Budapest (solo)
Kunsthalle der Stadt Nürnberg, Nuremberg (solo)
- 1992 Shigeru Yokota, Tokyo (solo)
- 1994 Neuer Berliner Kunstverein, Berlin (solo)
Museum Jan Cunen, Oss (solo)
- 1999 Gemäldegalerie Neue Meister, Dresden (solo)
Bonniefantemuseum, Maastricht (solo)
Teylers Museum, Haarlem (solo)
- 2001 Kupferstichkabinett, Berlin (solo)
- 2002 Neues Museum, Nuremberg (solo)
- 2006 'ZERO. Internationale Künstler-Avantgarde der 50er/60er Jahre', Museum Kunstpalast, Düsseldorf
'ZERO', Musée d'Art Moderne et Contemporain, Saint-Étienne Métropole
- 2007 'nul = 0', The Mayor Gallery, Londen; Borzo Gallery, Amsterdam
- 2008 'ZERO', Sperone Westwater Gallery, New York
- 2012 The Mayor Gallery, London (solo)
'Nul = 0', Stedelijk Museum Schiedam
- 2013 Cobra Museum, Amstelveen (solo)
'Zero', Museu Oscar Niemeyer, Curitiba, travelling to Fundação Iberê Camargo, Porto Alegre, Pinacoteca do Estado, São Paulo
- 2014 'Zero. Countdown to Tomorrow, 1950s-60s', Solomon R. Guggenheim Museum, New York
- 2015 'Zero, Die Internationale Kunstbewegung der 50er & 60er Jahre', Martin-Gropius-Bau, Berlin
'ZERO. Let us Explore the Stars', Stedelijk Museum Amsterdam, 2015
- 2016 Museum Kranenburgh, Bergen (solo)
MOA, Museum Oud Amelisweerd, Bunnik (solo)
- 2018 Guangdong Museum, Guangzhou, China (solo)
Museum Voorlinden, Wassenaar (solo)
- 2022 Galerie Geiger, Constance (solo)
- 2023 Rijksmuseum Twenthe, Enschede (solo)
Museum van Bommel van Dam, Venlo (solo)

Armando

The patiently waiting paper

Het geduldige papier

Drawings Tekeningen, 1954-2018

9 September – 21 October 2023

Vernissage Saturday 9 September, 4 PM

with an introduction by

Antoon Melissen, art historian

An extensive catalogue with all works illustrated
is available during the exhibition

All works available for sale

Alle werken beschikbaar voor verkoop

BorzoGallery

Keizersgracht 321

1016 EE Amsterdam - NL

info@borzo.com

BorzoGallery

Keizersgracht 321 1016 EE Amsterdam - NL

T +31 20 626 33 03

info@borzo.com www.borzo.com

© 2023 publishing and copyright BorzoGallery /

Armando Stichting, www.armando.nl

BorzoNews #81

Follow us on

© borzogallery f borzo.gallery

Text: Sigrid Bruijfel, Antoon Melissen,
Paul van Rosmalen

Photography: Hans Bruggeman (b/w portrait),
Hock Khoe, Christiaan Ouwens (colour portrait)
Hans Biezen (photo Van Abbemuseum)

design: Marc Koppen ontwerp.

printing: Wilco Artbooks

